

UYGUR TÜRKLERİNDE KARİKATÜR

Sedat ŞAHİN*

Uygurlarla ilgili bilgiler yoğun olarak Çin kaynaklarından elde edilmiştir. Uygurların önce Şamanizmi ve daha da sonra Maniyanizmi benimsedikleri bilinmektedir. Bozkır ve step hayatının kültürel unsurlarını kendi bünyelerinde yukarıda saydığımız inanç unsurlarıyla sentezlemişler ve bu sentezleme, yerleşik hayata geçtikten sonra kendilerine birçok alanda yeni perspektifler kazanmalarını sağlamıştır. Yine Çin kaynaklarına göre Uygurların Doğu-Hun Türklerinden geldiği bilinmektedir. 6.yy. sonlarına doğru, Göktürk egemenliğinde yaşamalarına rağmen Göktürlere karşı ayaklanmışlardır. 630 yılında Göktürklerle giriştikleri savaştan zaferle çıkmışlar, ancak Göktürk egemenliğini Bilge Kaan'ın ölümünden sonra 742'de tahta Kutluk Bilge'nin geçmesiyle başlamıştır. Bu olaydan sonra Göktürk egemenliğindeki topraklar da Uygur hakimiyetine girmiştir. Sınırları batıda Tola nehreni doğuda ise Çin sınırına Huang'a'ya kadar uzanmıştır.

Çinlilerle bu dönem yoğun ilişkiler yaşamışlar; ipek dokumacılığı, madencilik, kağıt imali ve basım tekniklerini öğrenmişlerdir. Bu kültür alışverişi ilerde daha ayrıntılı değineceğimiz üzere onların Türk tarihi içinde özel bir rol üstlenmelerini sağlamıştır. Uygurlar idari ve askeri yönetimi Göktürk Devletinden almış, sanatta ise Çinlilerin etkisinde kalmışlardır.

Uygurların Türk tarihinde özel bir yere sahip olmalarının nedeni göçebelikten kurtulup Cerhun Irmağının kıyısına Ordu-Balık Kentini kurarak yerleşik hayata geçmeleridir. Bizi ilgilerinden asıl konu da bu süreçten itibaren başlamaktadır. 751 yılında Çinlilerin Müslüman Araplar karşısında yenilgiye uğraması üzerine Talas Irmağı kıyılarındaki bu otorite boşluğunu Uygurlar doldurmuştur. 756 yılında Uygurlar Çin'in başkentini iuğu sürece varlığını devam ettirebilir.

Uygurların bugünkü anlamda karikatür çizdikleri, birçok sanat tarihçisinin gözünden kaçan bir gerçektir. Özellikle Ordu-Balık Kentinin tapınak duvarlarında sadece 18 harfli alfabelerden örnekler yoktur, Çinlilerle yıllardır devam eden mücadelenin onlara sadece mücadeleciler bir toplum olma özelliği kazandırmakla kalmadığı bu durumun onlara büyük bir mizah unsuru da katmış olduğu yine aynı tapınak duvarlarından öğrenmekteyiz. Çünkü yaşanan ilişkiler bir topluma sadece politik ve ekonomik kazanımlar sağlamamaktadır. Her ilişkinin mizahçılar açısından ortaya konulması gereken bir yönü ve süreci vardır.

Papirus ve hiyeroglifleri karikatürün temeli olarak kabul eden birçok sanat tarihçisi vardır. İlk bilinen karikatürü M.Ö.3000 yılında yapılan Mısır papirusünün olduğu iddia edilir. Buna karşılık daha başka sanat tarihçileri Grekli

* H. Ü. Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyat Bölümü Araştırma Görevlisi

Pauson'u ilk karikatürist olarak kabul eder. Sözü edilen Mısır papirüsü, değişik hayvan kılığındaki figürleri çaldıkları değişik müzik aletlerini göstermektedir. Ancak birçok ülkenin mağara duvarlarında bulunan hayvan ve insan figürleri bu düşüncenin adeta yalanlayıcısı gibidir. Çünkü sözü edilen papirüs ve hiyeroglifler de ilkel çağda mağara duvarlarına çizilen figürler gibi iki ana konu üzerinde odaklanmışlardır: Soyut ve somut figürler. Soyut figürler, daha çok bir ulusun sahip olduğu inaçlarını ve manevi kültürlerin toplamıdır. Soyut konular ise bir toplumun güncel yaşamını ele alır. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur; bu figürler gerek eski mısırlılarda ve ilkel insanlarda sanat ürünü ortaya koymak amacıyla yapılmamıştır. Bunların amacı bilinmeyen ve kendi yaşamlarını güvence altına alabilmek için yapılan ayin niteliğindeki ürünlerdir. Dolayısıyla bu papirüslerde ve hiyegroflerde mutlak amacı sanattır tezi doğru olmaz. Hele eski Mısır Uygarlığında bu tür papirüsler tamamen toplumsal katmaları işaret etmektedir. Hayvan başları sosyal sınıfların imgesidir. Bu imgeleleri o dönemde karikatür çerçevesinde irdelemek ve eleştirmek o dönemin sanatçıları için mümkün olamaz. Buna halk öykülerini de eklemek mümkündür. Ortaya konulan eserler metafizik dünyaya bir yakarıştan başka bir şey değildir. Öyle olsaydı mısırlılar mezarlara ölünün özel eşyalarını ve ait olduğu sosyal sınıfla ilgili belirli imgeleri çizmezlerdi. Buna rağmen bu eserlere karikatürün kaynağı olarak bakmak duygusal bir yaklaşımdan başka bir şey değildir.

Gerçekten Pauson yeryüzündeki ilk karikatür çizen kişimidir. Kaynaklar ilk defa Aristo'nun karikatür sanatından bahsettiğini göstermektedir. O karikatü-

rü insanları yansıtan kaba bir şekil olarak tanımlamışlardır. Ancak Aristonun yapmış olduğu bu tanıma bir çok ulusun ortaya koyduğu çizimler de girmektedir. Oysa Pauson eski Yunan uygarlığının klasik unsurlarını abartılı biçimde çizmiştir. Bu gelenek zaten eski Yunan heykelerinin ve kabartma yazıtlarının özellikleri arasında vardır. Pauson eserlerinde eleştiri ve hiciv söz konusu değildir. Sadece bu çizimlere bakarak Mısır Papirüslerini ve Pauson ortaya koyduğu eserlere bakarak karikatür sanatının özgün yapısını anlamak mümkün değildir. Sonuçta her ulus mizahla ilgilindiği gibi bu konuda da sayısız eserler ortaya konulmuştur.

Yazı dilinden önce konuşma dili vardı; aynı şekilde papirus ve hiyerogliften önce çizgi vardı. Dolayısıyla bizler uygar karikatürünün niteliğini ortaya koymadan önce karikatürün ne olduğunu ortaya koymamız gerekir. Ancak şunu da eklememiz gerekir ki karikatürün sadece beyaz bir kağıda ya da gazete köşelerine çizildiği düşüncesinin hiçbir bilimsel mantığı yoktur. Bunun dışındaki karikatürleri ilkel, bugünkü anlamından uzak gibi tanımlarla ifade edip sonrada bu sanat dalını hiciv (ironi), eğlençe (humor) ve eleştiri (kritik) gibi kavramlardan soyutlamak sanırım Karikatür Sanatı'nın varolma nedenini kabul etmeme gibi bir olgudan başka bir şey değildir. Dolayısıyla biz karikatürün neyin üzerine yapıldığına değil işlevinin ne olduğuna bakıyoruz. Ayrıca biraz önce sözünü ettiğimiz kavramları kullanarak bir çizim ortaya konulmuşsa bilinmelidir ki o çizilen obje bir karikatürdür. Daha başka bir deyişle karikatür gerçekliğin gülünç bir şekilde ortaya konulmasıdır. Bu gerçeklik ortaya konulurken tarafsızlık söz konusu değildir. Nesnel ger-

çek karikatürücü tarafından eleştirilebilir ancak bu eleştiri mekanizması mutlaka gülünç olmalıdır. Biz burada derin bir karikatür çerçevesi çizme amacıyla değiliz. Karikatür sözcüğünün Romalılarından çıktığı ve Fransızlar tarafından geliştirildiği yalın bir gerçektir. Ançak Fransızların icatlarını sözcüğüne yükledikleri anlam kabul edilir değildir. (Hıfzı Topuz, Dünya Karikatürü) Çünkü 18.yy. Fransızlar cartoon sözcüğüne humor (eğlence) kavramını eklediklerini ve yeni bir kavram ortaya koyduklarını söylemişlerdir (Humorgrafik). Oysa Fransızların ortaya koydukları bu kavram uygur türkleri tarafından 7. ve 12. yüzyılları arasında tapınak duvarlarına çizilmiştir. Özellikle Bezeklik tapınağında çizilen uygur soylularının figürleri sanat ürünü ortaya koymak için çizilmiştir. Bu tapınak duvarlarında sadece uygur soyluları çizilmemiş, uygur devletini tehdit eden türk beylikleri ve özellikle çinliler karikatürize edilmiştir. Uygurların bunu yapmaktaki amacı düşmanları üzerine eğlenmeleri ve küçük düşürmek istemeleridir. Neden böyle figürler çizdikleri ortadadır. Yıllarca, hem çinliler hem kendi soydaşları tarafından egemenlik altına alınmışlar, hem de bu egemenlik esnasında kendi kültürlerini yaşama imkanları tam anlamıyla bulamamışlardır. İşte bu durum onların yerleşik hayata geçtikten sonra güçlü kılan unsurların başında gelmektedir. Çinlilerden çizim tekniklerini ve yazı figürlerini öğrendiklerini söylemiştik. Çin alfabesi resim ve figürleri andıran harflerden oluşur. Uygurlarla Çinlilerin kullandıkları mevsim ve zaman birimleri birbirine benzerlik göstermektedir. Ama bu yoğun kültür alışverişine rağmen onlar tapınak duvarlarında görüldüğü gibi başkaldırmayı ve başka toplulukları hicvetmeyi, kendi-

lerini eğlendirmeyi bir kenara bırakmamışlardır. (Hıfzı Topuz, Dünya Karikatürü)

Gerek Hun devletinin yıkılışını, gerekse Göktürk devletinin çöküşünü (kendi payları büyük olsada) iyi gözlemlemişler, bunların nedenlerini tapınak duvarlarına karikatürize etmişlerdir. Dolayısıyla uygur karikatürü kendi içine dönük, sonraki kuşaklara -öğüt- gibi aktarılan çizimlerinin tümüdür. Çağdaş olan uluslar ve halklar uygurlar kadar kendilerini eleştirmemiş dolayısıyla mizah anlayışları uygurlar kadar hoşgörülü olamamışlardır. Çünkü çizimlerinde abartıdan çok doğaçlama hakimdir. Özellikle halk öyküleri bir çok tapınağın duvarlarında film şeridi gibi sahnelenmiş, çizilen figürlere hareket (Aktion) katılmıştır. Bezeklik tapınağında ve Ordu-Balık şehrindeki bazı evlerde soyluların neden bu kadar resmedildiği pek açık değildir. Çünkü bu figürlerde soyluların günlük yaşamlarını sahnelemiştir. Ancak bu figürlere dikkatle bakılırsa birçoğunda abartının söz konusu olduğu gözükür. Çok sonraları, Fransızların teorik olarak ortaya koydukları Humorgrafik tekniği yıllar önce farklı bir coğrafyada farklı bir ulus tarafından uygulanmıştır. Bu durumda sorulması gereken soru şudur. Uygurlar bütün bu çizimlerini i karikatürü terimini gözönüne alarak mı gerçekleştirdiler? Bu soruya olumlu cevap verebilmek oldukça güçtür. Ancak Uygurlar ortaya koydukları sanatsal ürünlere tanım getiremedikleri, üstelik çalışmalarını ne Çin eserlerine benzettikleri için, bunların özgün birer sanat ürünü olduğunu anlayamamışlardır.

Acaba bunun nedeni ne olabilir? Eğer bir ulus başka bir ulusun stratejik baskısı altında yaşıyor ve bilimsel gelişimi o ulusun yöntemlerine göre gerçekleştir-

şiyorsa, bu durumda ortaya koları ürünlerde bir taklidin söz konusu olacağı gözden uzak tutulmamalıdır. Birçok sanat dalı arasında benzerlikler olabileceği gibi, birbirini destekleyen öğeler de içirebilirler. Anlatılmak istenen şudur: Göçebe bir toplumun yerleşik hayata geçmesinden sonra yaşayacağı süreç çok önemlidir. Uygurlar yaşamış oldukları bir kültürü yerleşik hayata uyarlarken önceki değerleri kendilerinden soyutlamamışlardır. Bunun en güzel kanıtı da Ordu-Balık Kentinde kurmuş oldukları sanat atölyeleridir. Bu atölyeler daha sonra Türşgal etmişlerse de Çinliler ve diğer Türk beylikleriyle yapılan mücadelelerde parçalanma süresine girmiş, sonra da Kırgızların egemenliğinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Uygurlar bu zaman zarfında 18 harfli uyur Alfabesini oluşturmuşlar. Uygur metinleri günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşler, ancak büyük bir bölümü Çin topraklarında kalmıştır. Ordu-Balık Kentinin tapınak duvarlarına çizilen freskler, onların yerleşik hayata geçmelerinde büyük bir adaptasyon sorunu yaşamadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle Çinlilerden öğrendikleri çizim tekniklerini geliştirmeleri minyatür sanatının günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Uygurların Çinlilerden öğrendikleri çizim tekniklerini olduğu gibi kopya etmedikleri ortadadır. Çünkü göçebe hayatının yerleşik hayattaki yansımaları izlenmekteydi, şöyleki giyim kuşam yine alışlageldik biçimi korumaktaydı. Birçok defa inançlarını değiştirmiş olan Uygurların dilsel ve imgesel dünyalarının çeşitli ve çok anlamlı olması, yaşanan bu sürecin bir ürünüdür.

Bir ulusun varolma nedeni sadece maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermek için uğraş vermek değildir, aynı zaman-

da kendi ulusunun varoluş algılamasını sağlayacak özgün, ama kendi ulusuna yabancı olmayan olguların farklı biçimde ortaya konulması ile varlığını devam ettirecektir. Bunun anlamı şudur; bir ulus ancak maddi ve manevi ürünler ortaya koydu minyatürün temelini oluşturacaklardır. Uygurlar göçebeyken kullandıkları renkleri, giysileri ve aletleri yerleşik hayatta da kullanmaya devam ettikleri gibi, yeni öğrendikleri bilimsel teknikleri de kendi ulusal kültürlerinin bir devamı olarak geliştirmişlerdir.

Sonuç olarak; her ne kadar Türklerin karikatür ile 17. ve 18. yüzyılda tanıştıkları tanışdıkları iddia edilse de, bu sanat dalı Türklerin hayatına birçok batı ülkesinden daha önce almış ve bu sanata yönelik yoğun bir kullanım alanı oluşturmuştur. Şunu da eklememiz gerekir ki, günlük yaşamımızın belli bir kesitine girmiş olmasına rağmen popüleriteden çok uzaktır. Türk karikatürünün temelini çok eski çağlara uzandı düşünülürse bu sanat dalı hak ettiği konuma getirilmelidir. Türk Karikatür Sanatı Uygurlarda da olduğu gibi sadece resim sanatı ve yazı sanatına bağımlı değildir, her iki sanat dalının birleşkesidir. Bu zengin mirasa Türk toplumunun dikkati çekilmelidir. Bunun için de Uygur karikatürü itici bir güç oluşturacaktır. (Hıfzı Topuz, Dünya Karikatürü)

Kaynakça:

1. Dünya Karikatürü, Hıfzı Topuz, İnkilap Kitapevi.
2. Karikatür Üzerine Yazılar, Turgut Çeviker, İris Mizahi Kültürü.
3. Yaza Çize, Tan Oral, İris Mizahi Kültürü.
4. Sanatta Karikatür (Carton in Art), 9-13 Mayıs 1997, Karikatür Vakfı.